

mely mintegy ráfordulva zárja be a gondolatot. Egyébiránt mi nem vagyunk föltétlen hívei az alakhú fordításnak, mi irodalmunkban mintegy az örök igazság tekintélyéig emelkedett. Mi azt hisszük, hogy bizonyos körülmények közt a fordító eldobhatja az eredeti mértéket, ha a költő szellemét inkább kifejezheti oly idomban, mely nemzete nyelvén amazzal analog, s mint megszokott nemzeti idom jobban behézelgi magát.»

Arany 1857-ben megegyeszer, — utoljára — visszatér Moorehoz : igen érdekes, hogy már nem a szabadságharcra vonatkozó költeményt választ fordításra, hanem egy martialis epigrammát. Arany itt valósággal remekelt, és ha lehet fordítást úgy értékelni, hogy »az eredetnek hű mása«, akkor ezt erről a fordításról bízást elmondhatjuk. A költemény ugyanolyan finoman szellemes a magyarban, mint az eredetiben. (A martialis »vedd meg Marcust«. Arany általánosítja és ezzel élesebbé és hitelesebbé is teszi.) És Arany itt az eredeti versformát tökéletesen visszaadja. (Daktilusok, ill. spondeusok, keresztrímek.)

A speculation

Of all speculations the market holds forth,
The best that I know for a lover of pelf,
Is to buy Marcus up, at the price he is worth,
And then sell him at that which he sets on himself.

Nyerészkedés

Kívánsz nagy nyereményt? ezt halld meg üzér!
Ha kergeted a hasznocska szagát :
Végy embert oly áron, amennyit megér ;
És add el, amennyire tartja magát.

Összefoglalásul csak ennyit : a fordító legfőbb feladata, hogy visszaadja az eredeti mű eszmei mondanivalóját. Természetesen a formai hűségre is törekedni kell, az eredeti versformáját csak különösen indokolt esetben változtathatjuk meg. És még valamit befejezésül : Vörösmarty, Petőfi és Arany műfordításai arról győznek meg bennünket, hogy náluk milyen szépen összefonódik az eredeti alkotások és műfordítások sora és csakis azért, hogy minél teljesebben megvalósíthassák a költészetnek közvetlen politikai célokat szolgáló feladatát.

LÁSZLÓ IMRE

PETŐFI ÉS ARANY BARÁTSÁGA

(Egy hosszabb dolgozat része).

Kulturális örökségünk legnagyobb kincsei közé tartozik e két költő alkotása. Az ő műveik aktív részesei annak a harcnak, az 1848—49-es forradalomnak, amely elődje népi demokráciáinknak. Petőfi költészete és ezzel összhangban levő politikai munkássága a mi számunkra a forradalom jelképévé vált. Arany János művészete már sokkal ellenmondásosabban tükrözi a magyar nép hősiességének képét, annál is inkább, mert műveinek többsége a forradalom bukása után és a kiegyezés légkörében jött létre. A volt uralkodóosztályok irodalomtörténetírása ezt a tényt akarta felhasználni arra, hogy Petőfivel szembeállítva csökkentse, elkedvezze Arany költészetének haladó és — éppen ezért — a dolgozók mindenkori harcát elősegítő jellegét.

Ez a hamisítási folyamat közvetlenül a költő halála után, az első valóban átfogó jellegű értékelési kísérlettel már kezdetét veszi. Gyulai Pál 1883-ban — egy évvel Arany halála után — emlékbeszédet mond a költő felett. Kijelöli Arany helyét az irodalom folyamatában, de ugyanakkor kínai falat húz Petőfi és Arany közé. Ez az értékelés még csak a költészet területén belül húzza meg a határvonalat és nem veti föl burkolatlan nyíltsággal ennek politikai tartalmát. De a politikai tartalom nagyon is könnyen kiolvasható ebből az esztétikai-értékelésből is. »Petőfi korának nemcsak költője akart lenni, hanem harcosa is egyszeresmind, aki lanttal és karddal ostromolja a társadalmi és politikai intézményeket. Arany inkább a multba néz, mint a jelenbe« — mondja Gyulai a Toldi, a Walesi bárdok és a Szondy két apródja, vagy Ószikék költőjéről — ugyanígy a politikai értékeléshez vezet el Gyulai, amikor Petőfi költészetét az ifjúsághoz hasonlítja, és fölleli benne annak »hőbortjait is«, és vele szemben Arany-nál az »érett kor bölcsességét« értékelni »megnyugvását az erkölcsi rend vaskényszerűségében.«¹

¹ Gyulai Pál : Emlékbeszéd Arany Jánosról. 1883.

A XX. század polgári irodalomtörténete Gyulainál sokkal kevésbé szemérmes. Babits Mihály a mesterséges ellentétet már egészen a végsőig fokozza. Szerinte «Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában, Arany zseni a nyárspolgár álarcában.» Ezt az értékelést áttolja a politikai harcok szintetere is. Petőfi és Arany »ellentétei« szerinte a »nyugodtabb haladás« a liberális elvek híveinek szétválását jelenti a »függetlenségiektől és szocialistáktól.«²

Kosztolányi Dezső saját l'art pour l'art-os költészetének igazolását keresi Aranyban és költői működéséből azt a hamis tanulságot vonja le, hogy Arany »távol állott minden politikától. Nem óvatosságból, nem számításból, hanem természeté szerint.«³

Igy züllesztette le, így hamisította meg a burzsoá irodalomtörténet a két nagy költő arcképét és egymáshoz való viszonyát. Ezzel a merev szembeállításal, úgynevezett »örök-érvényű« általános esztétikai elvek alapján akarták kijátszani Aranyt Petőfi ellen és így két irányban is meghamisítani az irodalom fejlődésének történetét. Egyrészt csökkenteni Petőfi jelentőségét és hatását az utókorra, másrészt pedig eltávolítani Arany költészetéből mindazt, ami előremutató. Ez a hamisítási folyamat vezetett ahhoz a hamis, a valósággal gyökeresen szembenálló irodalomtörténeti felfogáshoz, amely multszázadi irodalmunk csomópontjait a forradalomtól, a nép életétől eltolta a kiegyezés, a köznemesi osztály felé, amely központi alapul nem Petőfit, hanem Gyulait és Keményt emelte ki. Nem egyszer beleestek a mi irodalomtörténeiseink is a burzsoázia csapdájába. A baloldali túlzások ugyanarra az eredményre vezettek, mint a polgári irodalomtörténészek írásai. Ugyanúgy egy merev és áthághatatlan válaszfalat emeltek Petőfi és Arany működése közé. Révai József így ír erről a helytelen irányról: »... Költészetünk forradalmi demokratikus vonalának »kidalgozása« kedvéért egyesek »kiselejtezik« belőle Arany Jánost vagy Vörösmarty Mihályt.«⁴

A most kibontakozó valóban tudományos irodalomtörténetírásnak a feladata az, hogy a két költő barátságát, egymáshoz való viszonyát az igazságnak megfelelően feltárja.

Petőfi Sándornak, az Arannyal való megismerkedés éve, 1847 — fordulópontot jelent esztétikai elveinek megfogalmazása terén. Ebben az esztendőben kibontakozott tudatában költészetének népi, következetesen forradalmi programja.

«Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék és ez a század feladata. Ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martirkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezhessenek. Egbe a népet, pokolba az arisztokráciát.»⁵

Az 1847-es év költői termésének jelentős részét teszik ki azok a versek, amelyekben Petőfi esztétikai elveit leszögezte. Kiemelte költészetének harcosságát, a néphez való hűségét. (A XIX. század költői, Rongyos vitézek, Arany Jánoshoz, A magyar politikusokhoz, A költészet, Az én pegazusom, Menny és föld.) Ez a nagyfokú tudatosság, költői hitvallásának teljes kibontakozása, szükségszerűen egybeesett a magyar társadalom ellentmondásainak kiéleződésével, a forradalom, a függetlenségi harc érlelődésével. A nép forradalmisága érezhető a kor egész irodalmában és a mozgalom növekedése adott lehetőséget Petőfinek, hogy a haladás élére állva, tudatos harci programmá fejlessze költészetét. Petőfi egyre világosabban érezte, hogy költészetének népi jellege nem elszigetelt, egyedi jelenség, hanem szükségszerű, követendő példa és egyedül helyes művészi álláspont.

A népi költészet kérdése mint probléma és mint követelés ott élt a kor irodalmi közvéleményében. Már 1841-ben, a Kisfaludy Társaság ilyen címen tett közzé egy pályázatot: »Mit értünk nemzetiség és népiesség alatt a költészetben? s különösen a magyar költészetre mennyi s mily befolyást gyakorol a nemzeti és népi elem.« Már a pályázat címe is megmutatja a népi irodalom és költészet körül kialakult viták egyik központi kérdését. Ez a népi és nemzeti elem egymáshoz való viszonya. A pályázatra beérkezett művek egyike már azt is kimondta, hogy ez a kérdés elsősorban politikai természetű: »nemzeti és népi költészetünk egyedül nemzeti életünk sikeres politikai átalakulása s teljes kivirulása után hághat tetőpontjára.« A népies és nemzeti problémája végigvonult az egész magyar irodalmon a 40-es években (sőt a forradalom bukása után Gyulaiék újjáélesztik ezt a kérdést és — elsősorban politikai okokból — szükségelik a népi és nemzeti irodalom újra való megfogalmazását). 1842-ben Erdélyi a Népköltészetéről címen tartotta székfoglaló előadását a Kisfaludy Társaságban. Az »Irodalmi Ór« 1846-ban ezt írta Tompa regéjével kapcsolatban: »Korántsem higgye valaki, mintha népköltészetünket azonosítanánk a nemzettel. Amaz szűkebb, emez szélesebb értelmű. A nemzeti egybeolvasztása minden osztály érdeke, minden esetre ajánlandóbb az osztályi különválásnál, azonban mi még igen is élesen vagyunk egymástól elzárva, következőleg,

² Babits Mihály: Petőfi és Arany. 1910.

³ Kosztolányi Dezső: Író és bátorság. 1932, Nyugat I.

⁴ Révai József: Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez.

⁵ «Petőfi levele Arany Jánoshoz. (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Budapest, 1888. 51. old.)

nemzetiről, mint már tökéletesen élő valamiről alig lehet szó. « Ugyanebben az évben a »Pesti Divatlapok« így írt : »Mikor derülné fel azon kor, midőn majd úr és paraszt csak egy költészettel nem népi és magasabb, hanem csak általán véve nemzeti költészettel bírand?«⁶

Ezek az idézetek világosan mutatják, hogy az irodalmi népiesség problémája elsősorban nem mint stílus, nem mint formai kérdés jelentkezett. A művészet lényegét, tartalmi elemeket meghatározó világnézeti és ábrázolási probléma volt. A vita mögött meghúzódott az a kérdés, hogy a dolgozó nép szemszögéből, vagy az uralkodó osztály nézőpontjáról kell-e megragadni az ábrázolás tárgyát. A népiesség programjának legkövetkezetesebb megvalósítója Petőfi. Tudatos forradalmiságára, néphez való hűségére jellemző, hogy nála a népi költészet, a plebejus érdekeket szolgáló művészet egyértelműen azonos volt a nemzeti költészettel. Még csak meg sem jelent nála a nemzeti és népi költészet szétválasztásának gondolata. Számára a népi költészet megvalósítása és ápolása harci program a nemzet érdekében. Nála minden egyes téma népi témává vált, politikai költészete, tájleíró versei, népdalai csakúgy, mint a nemességét gúnyoló Pató Pál versek. Valóban következetes népi programot adott a XIX. század költőinek, amely ma is például szolgálhat. Verseit fegyvereknek, katonáknak szánta a haladásért folytatott harcban.

Csatázok verseimmel ... egy-egy
Harcos legény minden dalom.
Rongyos legények, de vitézek,
Mind bátran harcol, bátran vág,
S a katonának bátorsága
Teszi díszét, nem a ruhák.⁷

Az idézet mutatja, de szükségszerű is, hogy a népiességnek, ennek a tartalmi követelésnek megvannak a formai velejárói. Itt is nyilvánvaló, hogy a tartalom csak a maga meghatározott formájában tud teljes gazdagságában kibontakozni. A következetes népiességnek legalábbis két, a tartalmat kifejezésre juttató formai követelése van; az egyik a nemzeti jelleg, a másik a formai demokratizmus, az ábrázolás közérthetősége.

A formában megtestesülő nemzeti jelleg biztosítja, hogy érvényesüljön a dolgozók érdeke, a tartalom mély és igaz hazafisága. Petőfi költészetének hazafias, magyar jellegét nem valamilyen borongó »honfi-bú« vagy »magyar sors« érzés adta meg, hanem összeforrása a dolgozók érdekeivel, a haladás előfeltételét nyújtó nemzeti függetlenség ügyével. A következetes forradalmiság, a teljes szabadság igénylése tette Petőfi költészetét igazán magyarrá, nemzetivé és ugyanakkor nemzetközivé is. Ezért nevezte Petőfi a maga költészetét, ez ő pegazusait »magyar csikónak«, amely a pusztában, a magyar falu határában született.⁸

Az irodalmi népiesség programját megvalósító író a népnek ír. Petőfi nyíltan és egyenesen megmondta :

Nem írástudóknak, nem az úri rendnek,
De beszélek szűrös gubás embereknek ;⁹

A nép felé fordult. Róluk és nekik írt. Ezért elengedhetetlen része programjának az ábrázolás demokratizmusa. Alig van költő, aki egyszerűségében oly zseniálisan fejezte ki a legbonyolultabb fogalmakat, mint ő. Mindezt a lényeg pontos megragadásával, tiszta képszerű ábrázolás eszközével tárta föl. Csak példaképpen is érdemes szemügyre venni, hogyan ábrázolta a plebejus köztársaság lényegét :

Kit meg nem térít szép szelíd szemed,
Hol a szeretet oltárlángja csillog,
Majd megtéríti azt szilaj kezed,
Melyben halálos vésznek kardja villog.¹⁰

Nagyszerű egyszerűséggel tárta föl itt a lényegét, a demokrácia és diktatúra dialektikus egységét.

Petőfi lehetségesnek és szükségesnek tartotta a népi költészet »uralkodóvá tételét.«

⁶ Bővebben lásd : Horváth János : A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig.

⁷ Petőfi : Rongyos vitézek.

⁸ Petőfi : Az én pegazusom.

⁹ Petőfi : Lehel töredék.

¹⁰ Petőfi : Respublika.

Ebben a hitében erősítette meg őt saját költészetének átütő erején túl, a Toldi megjelenése. Művészi elveinek megvalósulását látta ebben a műben. Úgy érezte, hogy meglegelte a magához illő társat.

Mit én nem egészen dicstelenül kezdék
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel.¹¹

A Toldi megjelenésében Arannyal való barátságában Petőfi nem csupán két költő egyéni szimpátiáját, véletlen összetalálkozását látta. Önmaga megerősödését, költői céljainak elérését érezte. Tamasztékot látott a »triumvirátusban« (Petőfi—Arany—Tómpa) forradalmi követeléseinek eléréséhez. Nem véletlen az, hogy Arannyal való levelezésében — ha humoros formában is — végérvényesen meg akart győződni, vajjon Toldit nem »Tholdy«-nak hívják-e?¹² És az is szükségszerű, hogy demokratikus esztétikájának egyik tömör összefoglalását éppen a Toldival kapcsolatban mondta el.

»... én az az ember vagyok, ki az igazért a szépet is föláldozom. Ezt sokan vették már rossznéven tőlem, de ha még többen is veszik se bánom. Ami igaz, az természetes, ami természetes az jó és szerintem szép is. Ez az én esztétikám. Mikor Toldi alszik s szájából a nyál foly, ezért sokan le fognak téged köpni, de én megcsókolak.«¹³ Ez az idézet nemcsak Petőfi esztétikájára jellemző, hanem arra, a hatásra is, amelyet a Toldi gyakorolt rá. A cikornyás, szalónokba zárkózó »fenn költéssel« szemben a dolgokat nevének nevező, a néphez szóló realista költészet diadalát ünnepli. Arany művészi sikereiből ezt a tanulságot vonta le: »A műzsák nem konzervatív kisasszonyok, ők haladnak a korral, s mint hogy a század jel-szava: »eljen a nép!«, a műzsák is leszálltak az arisztokratikus Helikonról s a kunyhókban telepedtek meg. Boldog vagyok én, hogy szinte kunyhóban születtem.«¹⁴

Petőfinék ez a viharos lelkesedése, amelyben a kor legdemokratikusabb követelésének adott hangot, szükségszerűen elmi erővel hatott a szalontai magányban élő jegyzőre. Petőfi közvetítette Aranynak a forradalmasodó Magyarország, sőt egész Európa gondolatvilágát, haladó eszméit. Ez fejlesztette ki benne a már meglévő demokratikus gondolatok és művészi elvek csiráit és vitte tovább a fejlődés útján. Petőfivel való ismeretése nagy mértékben előre lendítette forradalmi irányba a költői hivatásáról vallott elveit. Ezt a fejlődést legvilágosabban a Petőfivel párhuzamos levelezésből lehet meglátni.

1847 tavaszán még így írt: »A népköltő feladata nem az, hogy elvegyődjön a durva nép közt s legyen egyszerűvé vele, hanem az, hogy tanulja a legfelsőbb költői szépségeket a népnek élvezhető alakban adni elő.«¹⁵ Egy fél évre rá, 1847 októberében azonban már sokkal határozottabbak az elvei; és példaképe is van: »Legyünk rajta tehát — mondóm én is — mozdítsunk meg minden követ az ily nemzeti költészet megalapítására. Petőfi már jóformán utat tört — nyomán haladni egyikünk se szégyelhet.«¹⁶ Ez a nyilatkozat már sokkal fejlettebb, közelebb állt a forradalmi gondolkodásmódoz és magatartáshoz, mint az előző. Konkrét cél, követendő példa és mozgósítási szándék rejtett a rövid nyilatkozat mögött. Arany eszmevilágának ezt a gyors fejlődését közvetlenül Petőfi hatása okozta. Petőfi következetesen demokratikus, kora leghaladóbb törekvéseit megtestesítő költészete és elvei felszínre hozták, a tudatosság magasabb fokára emelték és kifejlesztették Aranyban a lelkében rejlő őszönös sejtéseket és gondolatokat, népi öntudatát. Kitörő örömmel üdvözölte Petőfi első levelét. »Önnek elveit a nép és költészete felől forró kebellem osztom hisz nekem *önzéből* is azt kell tennem! Nemzeti költészetet csak azon túl remélek, ha a népi költészet már virágzott.«¹⁷

Arany sajátjának érezte Petőfi elveit, még akkor is, ha utólag némi korrekciót hajtott végre rajtuk. Ez a korrekció, ez az eltérés a népi és nemzeti költészet kérdésében van meg. De ez távolról sem olyan méretű, hogy bármilyen kiküszöbölhetetlen ellentmondást kellene látnunk a két költő esztétikai elvei között. Petőfi számára — mint ezt láttuk — a népi és nemzeti költészetnek, mint egymástól eltérő fogalmaknak a problémája nem létezett. Arany azonban csak úgy, mint korát általában foglalkoztatta ez a kérdés. De a forradalom előtt, nem utolsó sorban Petőfi hatására, erre egyértelmű választ adott: Szeretem a *nemzeti* költészetet, a népiesség köntösében még most, később majd pusztán.«¹⁸ Ez a »még most« azt a történelmi korszakot jelentette Arany szemében, amikor még megvan a társadalmi gyökere egy úgynevezett »fenn költészetnek« is, amely a nemesség érdekeit szolgálja. Ezzel az *idegen*

¹¹ Petőfi: Arany Jánoshoz.

¹² P. levele A.-hoz. (I. m.: 770. I.)

¹³ P. levele A.-hoz. (I. m.: 63—4. I.)

¹⁴ P. levele Kerényihez. (I. m.: 67. I.)

¹⁵ A. levele Szilágyi Istvánhoz. (I. m.: 38. I.)

¹⁶ A. levele Szász Károlyhoz. (I. m.: 222. I.)

¹⁷ Levél P.-hez.

¹⁸ Levél Szilágyi Istvánhoz. (I. m.: 45. I.)

költéssel állította szembe a Petőfi-féle magyar nemzeti költészetet. Ezért tűzte ki mint célt az ifjú nemzedék elé. »Meghonosítani a magyar költészetet egész magyar honban.«¹⁹ Világosan látta, hogy csak a Petőfi-féle plebejus népiesség megvalósításán, tehát a »fenn költészet« lerombolásán keresztül érhető el az általa is olyannyira óhajtott általános és egységes magyar nemzeti művészet. Ezért osztotta »forró kebellet« Petőfi nézeteit a népről és a népiességről. Petőfi elveiben és költészetében érezte meg azt a forradalmi erőt, amely őt is magával ragadja és amelynek hatására saját elveit is megvalósíthatónak látja. A nemzeti költészet elvének hangoztatása Aranynál a forradalom előtt — harcot jelentett, de nem a Petőfi-féle népiesség, hanem a feudális jellegű, csak a kiváltságosokat szórakoztató költészet ellen. Az ő esztétikai elvei is harcos szembenállást jelentettek, ha nem is olyan éles és határozott formában, mint Petőfinél. ». . . szóval *döntessék el* a közfal a népi és a ma úgynevezett fenn költészet között és legyen a költészet általános nemzeti.«²⁰ (A forradalom bukása után a társadalmi helyzet megváltozásának következményeképpen változott meg Arany nézete a népiességről és nemzeti költészetről. A forradalmi mozgalom időleges lanyhulása — s ebből kifolyólag Arany elszigetelődése a néptől — új jelszót, új irodalmi stratégiát követelt. Itt már nem lerombolásról, hanem a népi költészetnek a »felemeléséről,« a nemzetibe való beleolvastásáról van szó.)

Arany számára is végérvényesen lejárt az érthetetlen szépségek kora és Petőfi maradt a követendő példa. Ez okozza, hogy verseinek formájában a képekben, mondat és szófűzésben, még a verssorok lejtésében is meg lehet érezni Petőfi hatását. Így például az »Alföld népéhez« a maga közvetlen hangnemében, a nép megszólításában, a pusztai képekben erősen emlékeztet Petőfi költeményeire. Ugyanígy a Télien c. vers mutatja a két költő közös munkáját a forma megteremtése terén is. Ebben a versben fellelhetjük azokat a formai nyomokat, amelyek később Petőfi Kiskunság c. versében teljesebben ki.

Távolban a csorda
 Szanaszét fehérlik, mintha ott valaki
 Széjjel a pázsitra szép mosott ruhákat
 Terített volna ki
 Túl a kékes erdő
 A tájnak sötétebb keskeny karimája,
 Jól kilátszik, mert még délibáb nem önte
 Arvizet alája.

A két költő költészetben és esztétikában való közeli rokonsága, elsősorban politikai nézetük hasonlósága alapján válik érthetővé. Mindketten az uralkodó osztályon kívülről, a dolgozó nép szempontjából kritizálták és támadták a feudális társadalmi rendet. Petőfi egyik legkiemelkedőbb alakja, politikai vezére volt kora függetlenségi és demokratikus forradalmi harcának. Arany pedig — még jóval Petőfivel való ismeretsége előtt is — már a nép szemével nézte kora társadalmát. 1845-ben írta: »Én magam most is szabadelvű vagyok, de fájdalmasan hat rám érezni, hogy nincs *e megyében* elvrokonom. Meglehet nekem különös fogalmaim vannak a szabadelvűségről.«²¹

Arany nem talál elvrokonokat saját megyéjében az uralkodó társadalmi rétegek között. Az elnyomottaktól, a kizsákmányolásból nem részesülőkötől várta a haza megmentését. »Az elveszett Alkotmányban« így kiáltott fel: »Tetteket a honnak,« de erre a felszólítására:

». . . csak a kicsinyek és együgyűek jötteknek ám idegen képek kiket a megye népe még ki nem ismert hangjokról, mint a harist: sem pávai tollukról. . . «

A hangoskodó és dicsekvő nemzeti politikusok nemzetvesztő manipulációival szembeállította a kismemizettek törekvéseit. A nép mozgalmában látta az egyetlen lehetséges kiutat kora korrump társadalmából: »Hogy a kortesség rút szenvedélye nemcsak a félbarmok, hanem egészen tudósok között is dül fájdalmas érezni, de elcsüggedni minek? *Nem mindig kentek lesznek a bírák,* — mondja a szalontai pór.«²²

A példák világosan mutatják, hogy Arany — már Petőfivel való ismeretsége előtt is látta korának társadalmi ellentmondásait és az ellentmondások feloldásának a lehetőségét. De ezek a helyes észrevételek még szűk körben mozogtak, elsősorban saját megyéjére vonatkoztak. A Toldi, melyben a kérdéseket országos méretben vetette föl, bizonyos értelemben jelképes, és helyes megoldásában kompromisszumos vonások vannak. Az élesedő társadalmi ellentmondásokon túl, a Petőfivel való levélváltás, amely a forradalmasodó Magyarország levegőjét vitte be Arany házába, tudta széttörni látóköré-

¹⁹ Levél Szász Károlyhoz. (I. m. : 223. 1.)

²⁰ Levél Szász Károlyhoz. (I. em. : 222. 1.)

²¹ Levél Szilágyi Istvánhoz. (I. m. : 5. 1.)

²² Levél Szilágyi Istvánhoz. (I. m. : 22. 1.)

nek szűk korlátait. Ez adott lehetőséget arra, hogy túllépjen megyéjének határain és most már az egész ország problémájával foglalkozzék. Petőfivel való ismeretsége sarkalta őt arra, hogy egyre aktívabban beavatkozzék, — mindenkor saját irodalmi eszközeivel — a politikai harcokba. Költészetének állandó motívuma maradt a kizsákmányolt parasztság helyzetének külső leírása. (A szegény jobbágy, Szőke Panni.) Ugyanakkor gúnynal ostorozta a nemesi réteg kiváltságait. 1848 márciusa után így írt:

«Hát mi a szabadság? tán bizony csak annyi;
«Ne fizess ne szolgálj a hazának semmit?
Élj mint a here méh légy az ország terhe?»
Szép szabadság! illik a magyar emberhe'!»²³

Jellemző tanulsága Arany művészi, világnézeti fejlődésének, öntudatosodásának a Toldi estéje. Ezt a művet helytelen volna a Toldi egyenes folytatásaként felfognunk. Sok ponton különböznek egymástól. A főhős alakja nem ugyanazt a funkciót tölti be itt, mint a Toldiban. Alapvető vonásukban megegyeznek: képviselik az udvaron, a feudális hierarchián kívüli álló erőt, amely megmenti a haza becsületét. De a Toldi estéje bizonyos fokig korrigálja a trilógia első részének a kompromisszum felé hajló befejezését. Ábrázolja, hogy az udvar, a hősi tett megvalósítása után sem fogadja be Toldit szókimondása, becsületessége — vagy alkalmazva Arany ábrázolásának rejtvénykulcsát — paraszti származása miatt. Ugyanakkor az öreg Toldi már nem az a népmesei hős, aki minden cselekedetével, teljes lényével hordozza a világnézeti igazságot. Arany és az olvasó is érzi, hogy az öreg Toldi — egyes vonatkozásokban — ténylegesen időszerűtlenné, feleslegessé vált. A Toldi estéjében a népmese igazságán túl egy másik igazság is érvényre jut. Arany fölfedezi és ábrázolja a történelem igazságát, embert és életet megformáló erejét. Arany itt a mesén túl hűségese korpépet is akart adni. Ez a történelmi hűségre való törekvés messze túlmutat a népmondák általános korpépfestésénél, vagy konkrétan Ilosvai történelmi hűségénél. Arany nagy ábrázoló erővel, hiteles nevek és adatok felsorolásával varázsolja eléink Nagy Lajos udvarát:

Mert szolgálta ottan sok úri csemete:
Losonczy-, Maróti-, Bánfiak nemzete,
Kanizsai, Szécsi, Kont, Balassa, Csupor,
És ama nagy híres, fényes Laczi-Apor,
Köznemes rendből is egy jóforma csapat,
Kiket Lajos ottan csinosságra kapt,
Idegen udvartól is jöttek cserébe,
Hol magyar ifjúság van azok helyébe.

Nem egy azok közül látogatta Pécsét,
Hol a tudományok Lajos gyujta mécsét,
Nem is egy fordult meg Páris-, Bolonyában,
Maga erszényén, vagy a király zsoldjában.

Ez a részlet mutatja Arany plebejus megvetését a főúri udvarral szemben (a »sok úri csemete« megvető emlegetése, nyene élete) és a történelmi hűségre való törekvését is. Arany a költemény ismert részében, a király szájába adva, nyíltan megmondta felfogását a történelemről:

Hajt az idő gyorsan — rendes útján eljár —
Ha felülünk felvesz, ha maradunk nem vár,
Változik a világ: *gyengül* ami erős,
És *erős* lesz ami gyenge volt azelőtt.

A történelmi fejlődésnek felismerése, költői kifejtése mutatja, hogy Arany érezte a forradalom szükségszerű közeledését, a történelmi változás vaslogikáját.

A Toldi estéje tehát két vonatkozásban is tanujele Arany világnézeti fejlődésének. Egyrészt bizonyos fokig korrigálja a Toldi kompromisszumos befejezését, másrészt kifejezésre juttatja Arany haladó történelemszemléletét.

Ugyanakkor új elemek is belekerültek Arany érdeklődési körébe, új költői témák izgatják fantáziáját. Már 1847 januárjában felmerült benne egy népies hősi eposz megírásának gondolata. Ezt a szándékát Petőfi lelkesítő szavai érlelték határozattá. Petőfihez írott első levelében fölteszi azt a tapogatózó, bizonytalan kérdést, amelyet még egyszer Szilágyihoz is intézett.²⁴

²³ Arany J.: Losonczy István.

²⁴ Levelek Szilágyi Istvánhoz. (I. m. : 27 és 38.)

»Mit szólna Ön hozzá, ha valaki tisztán népies szellemben és nyelven írt (komoly) eposra venné fejét?»²⁵

Petőfi helyeslése és biztató szavai után alakult ki benne határozottabban az eposz témája:

«Csak és Rákóczi — sőt Dózsa is megfordult az én fejemben. . . Ha én valaha népies éposz írására vetném fejemet, fejedelmek korából venném tárgyamat. . . Festenék szabad hazát, közös hazát, *megtanítanám a népet miként szeresse a hont*, melyért előde vére folyt. Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerelte Etele birodalmát: az a vér részint a csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik.»²⁶

Ebben a levélben megadta az éposz megírásának a célját is. Egyrészt a hazaszeretetet érzését akarta fokozni a népben, másrészt pedig: »Egy ily eposzt reméltem vérré tanulna a nép.»²⁷

A dolgozó nép tudatos szolgálata művészetében egyre inkább programmá, határozott politikai céllá vált. Az irodalom frontján is érezhető a forradalom előszele. A haladó frókat ért egyik támadás Aranyból is forradalmi nyilatkozatot pattantott ki:

». . . majd Petőfi, meg Tompa, meg talán saját kicsinyiségem is fogunk írni . . . mit azon egynehány *politikai nulla*, azon még fejletlen *zéró*, melyhez nem több csak egy vonás; I mi például *kardvonás* is lehet, kívántatik, hogy politikai milliökká emeltessek ez a *számtalan nagy szám* mondom magáénak, szívéből szakadottnak vall.»²⁸

Ezen a helyen látszik meg leginkább, hogy Arany saját költői céljait összekapcsolta, azonosnak tartotta az elnyomott nép politikai céljaival. Ezek a politikai célok nem holmi ködös ábrándok, hanem »kardvonások«, konkrét forradalmi célt jelentettek. Ez a nagyfokú tudatosodás Arany költészetében elképzelhetetlen lett volna a kor leghaladóbb eszméivel való érintkezés nélkül. Ezeket az eszméket Petőfi közvetítette költőtársának. Petőfi következetes támogatója Arany fejlődésének és nem nagy mesteriségével, hanem a hű ügy érezte, hogy barátja a kettőjük kapcsolatát csupán személyes rokonszenvnek és nem ennél sokkal tágabb teljes emberi, eszmei és politikai kapcsolatnak tartotta.

»Te is mondtál utolsó leveledben egy titáni otrombaságot — tudniillik, hogy Jókaihoz a kedvemért csatlakoztál. Quo jure a kedvemért? az én kedvemért *édes öcsém ne légy semmit, efféjét legalább ne*. S ha csupán az én kedvemért tette, úgy ezennel fementelek minden kötelezettség alól. De itt több forog kérdésben, mint becses úri személynem kedve, ezt beszédeim után nem nagy mesteriség volna belátnod. Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni. Miért az Életképekben? Mert ennek legtöbb olvasója van, mert ehhez szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a Fiala Magyarországnak, mely nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni.»²⁹

Petőfi a személyes szívesség kérdése helyett a cselekedetek társadalmi hatását, politikai tartalmát állította előtérbe. Azon volt, hogy költőtársát tájékoztassa a legújabb politikai eseményekről és bevonja a társadalmi harcokba. Aranynál is kettőjük barátságának legszilárdabb alapja a világnézeti rokonság, a nép ügyének szolgálata volt. A szalontai tűzvész alkalmával írta:

»Hol találhatnék kebelt, amelyben érzéseim oly rokonérzést gerjeszthetnének, mint a tiédben, *mely felsírna a nép inségén?*»³⁰

Kettőjük költészetében Arany is felfedezte a rokonvonásokat, a realista ábrázolást, és a demokratikus kifejezési formát, a harcos kiállást a néptől idegen irodalommal szemben: «. . . az érthetetlen szépségek kora lejárt. Pedig ugye, Sándorom, lejárt, vagy ha még le nem járt volna, lejáratjuk?»³¹

Petőfi, Arany művészetében és egyéniségében erős támasztékot talált saját forradalmi programjának megvalósításához. Az elvhűségéről híres költő, aki még legrégebbi barátaival és tanítójával is szakított, de elveiből egy jöttányit sem engedett, egész életében jó barátságban volt Arannyal. Sőt 1849-ben, amikor végleg meghasonlott az opportunista vezetőkkel, Bem tábornokon kívül szinte ő volt az egyetlen barátja, közvetlen támogatója. Társába vetett bizalmát mutatja, hogy mindent elkövetett, hogy a 48-ban induló lap, a Nép Barátja szerkesztését Aranyra bizzák.

²⁵ Levél P.-hez.

²⁶ Levél P.-hez. (I. m. : 61. 1.)

²⁷ Levél P.-hez.

²⁸ Levél P.-hez. (I. m. : 73. 1.)

²⁹ Levél A.-hoz. (I. m. : 94—5. 1.)

³⁰ Levél P.-hez. (I. m. : 67. 1.)

³¹ Levél P.-hez. (I. m. : 84. 1.)

A kapcsolat politikai tartalmából fakadt a két költő barátságának mélysége. Cselekedeteinek célja és hatása, világnézetük rokonsága, eszméik és érzéseik azonossága, közös hatásuk a társadalomra teremtette meg a közöttük lévő kapcsolat szilárdságát, emberi és baráti jellegét. Levélváltásuknak, a barátságunk legvonzóbb sajátossága és tanulsága a ma számára az a természetesség, amellyel a legközvetlenebb személyes kérdések át meg átszövődnek a kor legmagasabb eszméivel, ahogy a legjelentősebb politikai problémák is személyes »magánügyé« válnak. Megkapóan, személyhez szóloán, humorral és ugyanakkor mozgósító erővel adott hírt Petőfi Aranyról a forradalmasodó Európáról: »Bujj el Jankó, mert háború lesz, már itt van a szomszédban Olaszországban... De szeretnék lóháton látni avval a pörge kalappal.«³² A levélváltás másik sajátossága pedig az az állandó fejlesztés és támogatás, amelyet Petőfi adott Aranyról. Szinte lépésről-lépésre lehet kísérni Arany gondolatvilágának és művészi elveinek teljesedését, a Petőfi által közvetített forradalmi eszmék hatására Petőfi sokkal többet jelentett Aranyról személyes jóbarátnál. »Lelke jobbik felének«, a forradalom szimbólumának tartotta. A forradalom iránt érzett lelkesedéstől áthatva írta Petőfi-nek a márciusi napokról.

»Kedves Sándorom! Vedd szíves kézszorításomat polgári dicső küzdelmeidért. Nem következett ugyan még rám a levélírás, de meg nem állhatom, hogy *örömem és büszkeségem teljében* fel ne kiáltssak: O et delictum et dulce decus meum!³³

Arany művészetével kapcsolódott be a forradalom harcaiba. Számos verse és cikke tanuskodik erről. Az idegen hódítók ellen folytatott harca mutatja, hogy meglátta: a nép felemelkedésének és boldogulásának előfeltétele a nemzeti függetlenség kivívása és megtartása. 1848 novemberében írta:

»A forradalom legszentebb harca a mi világon lehet. Mikor egyik király a másik ellen visel háborút, az csak a királyok jussáért történik, de a forradalom népek jussát vívja ki a hatalmasság körme közül. — Ilyen forradalom által vitta ki Franciaország a maga tökéletes szabadságát, ilyen forradalmakban küzdenek a bécsiak az ausztriai nép szabadságáért, ilyen forradalom van mindenütt Európában.«³⁴

Ugyancsak forradalmiságának tanújele a János pap országa, ez a bátor és leleplező kritikája a földesurakkal szövetséges klerikális reakciónak. Politikai látóköre egyre tágult és 1949 tavaszán már nemzetközi méretekben látta a magyar nép helyzetét, a forradalom ügyét. A nemzetközi reakció megerősödésével kapcsolatban keserűen és ugyanakkor büszkén írta: »Megértük, hogy mi legyünk a legszabadelvűbb nép Európában.«³⁵

Arany a lapszerkesztést elsősorban a forradalom ügye miatt vállalta el. Nem érzett magában elég erőt ahhoz, hogy mint irányító politikus avatkozzék be az eseményekbe, de a forradalom ügyét akarta népszerűsíteni a parasztság előtt. A politikai szabadság kiterjesztése és védelmezése mellett a nép műveltségi színvonalának emelését tűzte ki célul maga elé. Vas Gerebennel való összetűzése, passzivitása a lap szerkesztésében elvi okokból eredt. Nem értett egyet a lap szerkesztési vonalával, nem érezte a népből fakadónak és így sajátjának sem. Megvetette azt a szerkesztési elvet, amely »leereszkedik« a néphez.

»Általában nem kell a népet oly ostobának tartani, mint a »Nép barátja« felteszi róla. A nép fontosabb dolgokat is megért csak nyelvén adják elő, anélkül, hogy egy szóért lapokra terjedő magyarázatokat kívánna. Egyszerűen néhány szóban megmondani neki valamit, ez a dolog veleje.«³⁶

Visszautasította a szerkesztők leereszkedő, »komázó« hangját is:

»Tisztelni kell a népnek e komoly kedélyét, nehogy gúnynak vegye az örökös komázást s megbosszankodjék.«³⁷

Ez a vita mutatja, hogy mennyire tisztelte Arany a nép józan ítélőképességét és mennyire bízott benne. A Nép barátja 1848 júniusában jelent meg. A lapon Arany mint szerkesztőtárs szerepelt. Majd minden számban megjelent valami a költő tollából. Verseket vagy egy-egy politikai cikket írt. De az év végén egyre ritkultak a közlemények és a következő évben már mint szerkesztő sem szerepelt a lapon. Arany felismerte, hogy a lap hangja csak takarja a bizalmatlanságot a nép alkotóerejével szemben. Ezért idegenkedett a Nép barátjától. De nem az ügytől, csak az ügyet rosszul szolgáló eszköztől távolodott. 1849 elején Debrecenben újabb vállalkozással próbálkozott. A nép számára hozzáférhetővé akarta tenni a hazafias művészetet. Saját verseit kiadta ponyva alakban. Mikor a magyar kormány visszatért Pestre, Arany folytatni akarta ezt a munkát s levéllel fordult Szemere Bertalanhoz:

³² Levél A.-hoz. (I. m.: 129. l.)

³³ Levél P.-hez. (I. m.: 138. l.)

³⁴ A. cikke: Fellázadtunk-e mi magyarok?

³⁵ Levél P.-hez. (I. 198. l.)

³⁶ Levél P.-hez. (I. m.: 66. l.)

³⁷ Levél P.-hez. (I. m.: 67. l.)

»Nem mintha mások kecsgetető példáján nyereszkesedési vágyból indulnék³⁸ de mert megmaradásunk egyik főfeltételének s a népköltészet leghálás feladatának tartom a népre s hadseregére a lehető legnagyobb mértékben hatni...³⁸ Arany művészetén túl nem igen avatkozott be aktívan az ország politikai életébe. A követválasztáson való bukása időleges visszahúzódnásra készítette. »... többé magam ilyen dolgokba nem ártnám.« írta Petőfinek, aki viszont egészen másképp, politikai aktivitásának fokozásával válaszolt a reakciónak.

A két költő forradalmi szereplésének különbsége nemcsak és nem elsősorban a jellem különbözőségéből fakadt. Más-környezetben és más helyzetben éltek át Magyarország forradalmasodásának korszakát. Petőfi Pesten a forradalom középpontjában élte meg a 40-es évek második felének kiélesedő ellentmondásait. Egyéni tapasztalatai, sorsa, és költői érzékenysége még a többiekénél is fogékonyabbá tették a bel- és külföldi haladó eszmeáramlatok iránt. Lehetősége volt arra, hogy közvetlenül értesüljön a politikai eseményekről, hogy megismerkedjék kora haladó, a néppel szoros kapcsolatot tartó külföldi költőivel is. Példaképp választhatta Bérangert a francia nép ünnepelt »mozgalmi« költőjét. Ismerte a francia polgári forradalom többé-kevésbé hiteles menetét, a jakobinus vezérek hősiességét. Lelkesedve vette tudomásul a forradalmi mozgalom föllendülését Európaszerte. Nem elszigetelten, hanem a politikai élet központjában élt és ennek egyik irányítója is volt. Ez okozta, hogy költészetében ő szólaltatta meg legelőbb és legvilágosabban a forradalmi népiesség követelését.

Ezzel szemben Arany elszigetelten, a forradalmi mozgalom középpontjától távol élt és elsősorban csak Petőfi levelein, barátságán keresztül került be a politikai élet embert és művészetet nemesítő forgatagába. Nem értesült közvetlen gyorsasággal az egész magyar társadalom mindenkori helyzetéről. A nemzetközi képet is csak hiányosan, néha torzításokkal tudta összeállítani a maga számára. A politika csak mint a megye kérdése vetődik fel nála. Még az Elvesztett Alkotmány is, amely legátfogóbb jellegű társadalomkritikai alkotása ebből az időből elsősorban saját megyéjének képét tükrözte. Egyetlen egy pont van költői tudatosodásában, ahol nem volt hátránytalan városba szakadt költőtársával szemben. Ez a pont a nép, a parasztság nyelvének és gondolatvilágának költői felhasználása. A Toldi éppen nyelvében, egyes képeiben, motívumaiban, általában kifejezésformájában áll a legközelebb a magyar nép világához.

A Petőfivel való ismeretség keltette fel benne az elszigeteltség érzését. Keserűen írta a forradalom alatt: »Kedvem volna inkább Pesten, vagy Pest közelében, mint Szalontán az Isten és minden becsületes ember háta megett lakni.«³⁹ Ebből az »Istenhátamegotti« életből magyarázható meg elsősorban Arany viszonylagos politikai passzivitása, Petőfi vezetői aktivitása mellett. De ebből nem lehet azt a következtetést levonni, mintha Arany viszolygott volna a forradalomtól, mintha nem szívvel lélekkel szolgálta volna a nép ügyét. Mindenképpen helytelen a forradalom alatti érzéseit és helyzetét az 50-es években kelt letört hangú és tétovázó írásainak vallomása alapján megmagyarázni.⁴⁰

A forradalom alatt nem kényszerűségből, vagy »sodortatásból« vállalt részt a lapszerkesztésben és nem azért ment a miniszteriumba, hanem politikai meggyőződésből. Nem véletlen az, hogy élete legszebb emlékei közé sorolja katonáskodását. És nem véletlen a leírás élethűsége és közvetlensége sem, amelyben erről beszámolt Petőfinek:

»Kimondhatatlanul jól esik visszaemlékeznem arra a péntek éjszakára, midőn esteli tíz órától, reggeli két óráig, tehát négy teljes órán keresztül, Arad város piacán mint kitűzött riatéren, részint állva, részint ülve, főleg pedig hasmálva obszerváltunk a borongó holdvilágon felvillanó ágyúvillámokat, hallgattuk az egymásba szakadt dörrenéseket és kushadtunk a mellettünk szétpattogó bombák forgácsai elől.«⁴¹

Aranyak Petőfi barátsága adott lehetőséget arra, hogy fokozott mértékben tudatosítsa és felszínre hozza lelkében és művészetében élő demokratikus tartalmat. Petőfi költészete egyesítette magában kora összes demokratikus és forradalmi törekvéseit Arany művészi sikerei és nagy eredményei erősítették Petőfit, mutatták, hogy jó úton halad. Ugyanakkor Petőfi ösztönzőleg hatott, fejlesztette társában azokat a művészi és emberi törekvéseket, amelyek csírájukban már az ismeretség előtt is megvoltak. De csak Petőfi költészetének lobogó lángja mellett lobbanhatott fel Arany költeményeinek tüze!

A mi korszakunkban virágoztak ki és fejlődtek tovább azok az eszmények, amelyeket Petőfi és Arany barátsága megtestesített. Eppen ezért a két költő barátsága tanulságul szolgál a ma számára is. Mutatja, hogy a hazaszeretet és a művészet igazi magaslatai elválaszthatatlanok a kor leghaladóbb eszméinek elsajátításától, a nép ügyének odaadó szolgálatától.

³⁸ Arany László közlése: Arany János hátrahagyott művei.

³⁹ Levél P.-hez. (I. m.: 169. l.)

⁴⁰ Arany önéletrajza 1855. (Gyulai Pálhoz írt levél.)

⁴¹ Levél P.-hez. (I. m.: 177. l.)